

OSMANLI İSTANBULU'NDA EŞİTSİZLİK

MUHAMMET BEDRETTİN TOPRAK

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0362
İktisat: 014

OSMANLI İSTANBULU'NDA
EŞİTSİZLİK:
TEREKELER ÜZERİNDEN DEMOGRAFİ
VE SERVET ANALİZİ
MUHAMMET BEDRETTİN TOPRAK

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü ve Son Okuma
Halid Metin Yolcu

Kitap Editörü
Fatih Baha Aydın

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Kapak resminde kullanılan figürler
Jean-Baptiste Vanmour'un
tablolarından alınmıştır.

VakıfBank Kùltür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdenez Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
34768, Ümraniye / İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2025

ISBN 978-625-6647-88-6

*Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank
Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım
amacıyla, kaynak göstermek şartıyla
yapılacak sınırlı alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir elektronik veya mekanik araçla
çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve
mali hakları saklıdır.*

Baskı
Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere, Avcılar / İstanbul
Tel: 0 212 412 1700
www.mega.com.tr - info@mega.com.tr
Sertifika No: 44452

1. Baskı: Nisan 2025

OSMANLI İSTANBULU'NDA EŞİTSİZLİK

TEREKELER ÜZERİNDEN
DEMOGRAFİ VE SERVET ANALİZİ

MUHAMMET BEDRETTİN
TOPRAK

MUHAMMET BEDRETTİN TOPRAK

Ekonomi lisans eğitimini Marmara Üniversitesi'nde tamamladı. Lisansüstü eğitimine aynı üniversitede iktisat tarihi alanında başladı ve 2022 yılında doktorasını tamamladı. Lisansüstü eğitimi sürecinde Durham, Columbia ve Münster Üniversitelerinde araştırma projeleri yürüttü. Halen Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü'nde görev yapmaktadır. Ekonomi, Makroekonomi, İktisadi Doktrinler ve İktisat Tarihi dersleri vermektedir. İyi derecede İngilizce, Arapça ve Osmanlıca bilen Toprak'ın ilgi alanları Osmanlı-Türkiye İktisat Tarihi, Türkiye ve Bölge ekonomileri, eşitsizlikler, demografi ve veri bilimidir.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	11
Giriş: İktisadi Analizin Merkezinde Bir Kayma	13

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MİRAS HUKUKU VE TEREKELER

1 Osmanlı Hukuk Sisteminin Kaynakları Üzerine	33
Osmanlı Miras Hukukunu Konumlandırmak	36
Nesiller Arası Servetin Bileşenleri Olarak Miras ve İntikal	41
2 Modern Dönemde Yapılmış Tereke Çalışmaları	45
3 Muhtevası ve İmkânlarıyla Terekeler	55
Tereke, Metrukât veya Muhallefât: Muhtevası, Farkları ve Bölümleri	56
Tereke Kayıtlarının Bölümleri Nelerdir?	58
Tereke Külliyatı Hakkında Teknik Bilgiler, Sayılar	61
Tereke Kaydı Hangi Durumlarda Tutulur?	66
Varislerin İçinde Küçük Çocuk (Sağır) Olduğunda Tereke Tutma Süreci Nasıl İşler?	72
Anne Karnındaki Bebek Varis midir?	74
Belgelerin Dili: Siciller ve Terekelerin Metin İncelemesi	75
Ölüm ile Tereke Kaydı Arası: Sistem Ne Kadar Hızlıydı?	84
Terekeye Hangi Durumlarda El Konulurdu?	89
Zenginler Neden Ev Sahibi Değildi?	96
Tereke Tutmanın Maliyeti: Servet Nasıl Vergilendirilirdi ve Diğer Masraflar Nelerdi?	99

4 Tereke Defterlerinin Sınırları ve Temsil Kabiliyeti Üzerine	111
Tereke Kayıtlarının Gizlediği Demografik Bilgilere	
Nasıl Ulaşılr?	120
Tereke Kayıtları Üzerinden Nüfus Hareketleri Tahmin	
Edilebilir mi?	125
Terekelerdeki Fiyat Problemi: Kayıtlardaki Fiyatlar	
Nasıl Belirleniyordu ve Piyasa Fiyatına Ne Kadar Yakındı?	129
Terekelerin Refahı ve Serveti Temsil Gücü Hakkında	132
Kadından Mal Kaçırarak mı İcareteyi Gözden Kaçırarak mı?	135
Terekelerdeki Bilgi Yığınlarının Veri Analizine ve İstatistik	
Çalışmalarına Uygunluğu Üzerine	138

İKİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYIL OSMANLI İSTANBULU'NDA

DEMOGRAFİ, SERVET VE EŞİTSİZLİK

5 Demografi: Aile, Çocuk Sayısı, Cinsiyet ve Din İstatistikleri	147
İstanbul'un Nüfus Tahminlerine Dair Bir Değerlendirme	147
Genel Veriler: Gözlemlerin Sosyal Grup Bazlı Dağılımları	150
Defter Türlerine Göre Din Dağılımı	150
Örneklemin Betimleyici İstatistikleri	152
Çocuk Sayıları, Çokeşlilik ve Hane Halkı Büyüklükleri	154
Çocuk Sayısı Ortalamaları ve Hane Büyüklüğü Tahminleri	157
Onar Yıllık Periyotlarda Eş ve Çocuk Sayısı Dağılımları	164
Osmanlı Toplumundan Sosyal Grup Oluşturmak	165
Tereke Sahiplerinin Ölüm Yaşlarının Tespiti	178
6 Osmanlı İstanbulu'nda Servet, Servetin Yapısı ve Dağılımı	183
Miras Yoluyla İntikal Eden Servette Yaş Faktörü	183
Ortalama Servetlerin Yüzyıl İçindeki Seyri	185
Servetin Onar Yıllık Periyotlarda Din Bazında Dağılımı	187

Terekelerdeki Servet Ortalamaları Neyi Gösterir, Neleri Gizler?	189
İstanbul'un En Zenginleri Kimlerdi?	193
7 Servetin Bileşenleri Nelerdi?	197
Grafiklerle 18. Yüzyıl Geneline İstanbul'da Servet	
Kompozisyonları	199
Meslek Gruplarının Servet Bileşenleri	203
Din ve Cinsiyete Göre Servet Kompozisyonlarının Yüzyıl İçindeki	
Değişimleri	206
Terekelerdeki Borç / Alacak Oranları Ne Anlama Geliyor?	214
8 Miras Hukukuna Göre Servetin Yeniden Dağılımı: Vergi, Masarîf ve	
Kuşaklar Arası Transfer	227
İslam Miras Hukuku Uygulamasında Servetin Cinsiyete Göre	
Dağılımı	232
9 Eşitsizlik: Osmanlı İstanbulu'nda Eşitsizliğin Sınırları	237
Lorenz Eğrileri	241
Cinsiyete Göre Lorenz Eğrileri	242
Meslek Gruplarına Göre Lorenz Eğrileri	244
Sonuç	247
Tereke Defterlerine İlişkin Tespitler	247
Demografik Bulgular	251
Servet, Servetin Yapısı ve Belirleyicileri Üzerine Değerlendirmeler	254
İslam Miras Hukuku ve Osmanlı Uygulamasının Doğurduğu	
Sonuçlar	258
Eşitsizliklere Dair Bulgular	259
Kaynaklar	265

TABLOLAR

Tablo 1: Gözlemlerin Defterlere, Cinsiyete ve Dine Göre Dağılımları	151
Tablo 2: Cinsiyet, Din ve Defter Türlerinin 10 Yıllık Periyotlara Göre Dağılımları	152
Tablo 3: 18. Yüzyılda İstanbul'da Çokeşlilik Oranları	156
Tablo 4: Cinsiyete Göre Çocuk Ortalamaları Dağılımları ve Genel Toplamlar	158
Tablo 5: Dine Göre Fert Başı Ham Çocuk Sayısı Dağılımı ve Evlenmiş Olanlar Arasında Ortalama Çocuk Sayıları (Mean Değerleri)	159
Tablo 6: Ortalama Çocuk Sayısı İstatistikleri: Evliler Arası Çocuk Ortalaması, Tamamlanmış Doğurganlık Oranı ve Genel Fert Başı Çocuk Ortalama	160
Tablo 7: Tereke Defterlerinde Yer Alan Kayıtlara Göre Aile ve Çocuk Bilgilerinin Matematiği	163
Tablo 8: Onar Yıllık Periyotlarda Eş ve Çocuk Sayılarına Göre Dağılımlar	165
Tablo 9: Unvanlar ve Meslek Grupları Tespit Edilmişlerin Gözlemlerin Dağılımı	176
Tablo 10: Sosyal Gruplara Ait GINI Coefficient Değerleri	238
Tablo 11: 1720-1780 Periyodunda Dine Göre Dağılmış Gini Katsayıları ve Genel Toplam	239

GRAFİKLER

Grafik 1: Kismet-i Askeriye Sicillerinin Ait Kayıtların Yıllara Göre Dağılımları	64
Grafik 2: Mülga Beledi Kassamlığı Sicillerine Ait Kayıtların Yıllara Göre Dağılımı	65
Grafik 3: Defter Türlerine Göre Din Dağılımı	152
Grafik 4: Çocuk Sayısı ve Dine Göre Dağılımları	161

Grafik 5: Meslek Gruplarının Din, Eş ve Çocuk Sayısı Dağılımlarının Bir Arada Gösterimi	177
Grafik 6: Yaş Kategorilerine Göre Servet Dağılımları	184
Grafik 7: Ortalama Servetlerin 1720-1780 Arasındaki Onar Yıllık Periyotlarda Dağılımı	185
Grafik 8: Servet Dağılımı Ortalamalarının Onar Yıllık Periyotlarda Dine Bazlı Seyri	187
Grafik 9: Din ve Cinsiyete Göre Servet Kompozisyonları	199
Grafik 10: Meslek Gruplarının Servet Kompozisyonları	204
Grafik 11 (Toplu Grafikler): Din ve Cinsiyetlere Göre Servet Bileşenlerinin Yüzyıl İçinde Hareketleri	207
Grafik 12: Vakıfların Satın Aldıkları Gayrimenkuller	210
Grafik 13: Din ve Cinsiyete Göre Borç/Varlık Oranlarının Onar Yıllık Periyotlarda Dağılımı	220
Grafik 14: Din ve Cinsiyete Göre Alacak/Varlık Oranlarının Onar Yıllık Periyotlarda Dağılımı	221
Grafik 15: Meslek Gruplarına Göre Borç/Varlık Oranlarının Onar Yıllık Periyotlarda Dağılımı	222
Grafik 16: Toplam Servetin Vefat Sonrası Kuşaklara Dağılımları	228
Grafik 17: Miras Hukukuna Göre Servetin Yeniden Dağılımında Cinsiyetlere Göre Paylar	233
Grafik 18: Sosyal Gruplara Göre Servet Dağılımları	240
Grafik 19: Dine Göre Lorenz Eğrileri	241
Grafik 20: Cinsiyete Göre Lorenz Eğrileri	243
Grafik 21: Meslek Gruplarına Göre Lorenz Eğrileri Karşılaştırması	244

TEŞEKKÜR

Elinizdeki eser, uzun soluklu bir doktora araştırmasının ürünüdür. Yola çıktığı sorular, yolda karşılaştığı sorunlar, ve iki kapak arasına girene kadar yüzleştiği meydan okumaları içinde barındıran hikâyesi *Hac Yolunda Karınca*'ninki kadar uzun ve büyüleyici değil. Salt bir kahramanlık hikâyesinden ziyade güçlü omuzlarla dolu bir grup kahramanın hikâyesi demek daha doğrudur veya.

Cevaplamaya çalıştığı sorular ve doldurmayı denediği boşluk bir kenara, çalışmanın en büyük övücü, ileri sürdüğü mütevazı iddiasına katkı veren isimlerdir.

Bu isimlerin başında ilk araştırma sorusunu ortaya atan ve teze danışmanlık yapan Erol Özvar hocam geliyor. Beraberinde merhum Mehmet Genç hocamı minnetle yad etmeliyim.

Hem hayatıma hem akademik kimliğimin inşasına hem de bu araştırmaya çok kıymetli katkıları olan Mürteza Bedir, Recep Şentürk, Ahmet Tabakoğlu, ve merhum Sabri Orman hocalarıma müteşekkirim.

Araştırmanın ilerlemesine, tartışmalarla zenginleşmesine, arşiv belgelerine nüfuz ile derinleşmesine ve modern metotların uygulanmasıyla gelişmesine katkıları olan Şevket Pamuk, Hülya Canbakal, Fehmi Yılmaz, Süleyman Kaya, Baha Aydın, Kenan Yıldız, Necmettin Kızılkaya, Zahit Atçıl, Dorukhan Selçuk, Tahir Kılavuz, Harun Şencal, Hüseyin Emre Sayıcı, Sadullah Yıldırım, Zübeyir Nişancı, Yusuf Akbulut, Hüseyin Sağlam, Arif Yasin Kavdir, Arif Erbil, Ubeydullah Ademi, Ömer Said Güler,

Cem Behar, İbrahim Kılıçarslan, Cemal Atabaş ve Ahmet Tarık Çaşkurlu hocalara ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmanın uluslararası araştırma aşamasına katkı veren Mehmet Asutay ve Ulrich Pfister hocalarıma, ayrıca araştırma fonlarından ve desteklerinden yararlandığım Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Alman Araştırma Fonu (DFG) ve İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezi (İSAR) kurumlarına teşekkür ederim.

Son olarak her gayretimin görünmez kahramanları, canım aileme sonsuz teşekkür ederim, hatalar bana, başarılar onlara aittir.

GİRİŞ

İKTİSADİ ANALİZİN MERKEZİNDE BİR KAYMA

Son yarım yüzyılda dünya ekonomilerinde yaşanan gelişmeler, ekonomi biliminin odağında bir kaymanın habercisiydi. Büyüyen pastanın beklendiği gibi dağılmaması ve refahın yanlı gelişmesi, büyümenin -öngörülenin aksine- yüksek eşitsizlik rakamlarıyla sonuçlanmasına neden oldu. Bu süreçte ekonomi biliminde ana akımın önemli bir parçasını temsil eden büyüme temelli çalışmaların iktidarı tartışmaya açıldı.

Artan eşitsizlikler, iktisadi analizin merkezini büyümenin yerine bölüşümün alması gerektiği görüşünü güçlendirdi. Bu rol değişikliği henüz tamamlanmamış olsa da son dönemde bölüşüm (*distribution&redistribution*) üst başlığı altında ele alınabilecek eşitsizlik, gelir, servet, servetin yapısıyla hareketleri, vergi ve miras hukuku gibi konulara olan ilgi oldukça arttı. İktisadi eşitsizliği çeşitli boyutlarıyla ele alma gayreti ise, eşitsizliğin tarihsel kökenlerine inmeyi ve uzun dönemli analizler yapmayı gerekli kıldı. Bu şekilde ana akım içinde yer edinen bir tartışma, iktisat tarihi araştırmacılarının da gündemine girmiş oldu.

Bu alanda başı çeken ve Avrupa ile Amerikan iktisat tarihi içinde yapılan çalışmalarda, sanayi öncesi toplumlarda servet, gelirler, ücretler ve fiyatlar üzerinden analizler yapıldı. Bu analizler önemli ölçüde sanayi öncesi toplumların iktisadi yapılarını ve bunların arasındaki farklılıkları ortaya koydu.¹ Daha da önemlisi

1. Elizabeth Hoffman, "American Inequality: A Macroeconomic History.

bu çalışmalar sanayi öncesi ekonomilerinden modern piyasa ekonomilerine geçişin nedenlerini ve imkânlarını açıklamaya çalıştılar.² Sanayi Devrimi'ne giden yolda sermaye birikiminin, ücretlerin, fiyatların ve bölüşümün oynadığı rolleri tartışan çalışmalar, öte yandan birikime neden olan faktörün eşitsizlik olup olmadığı üzerinde durdular.

Daha çok ülke odaklı küresel eşitsizlik çalışmalarını kapsayan bu gelenek içinde, sanayileşmenin nedenleri, sonuçları ve etkileri çeşitli bağlamlarda karşılaştırmalı olarak ele alındı. Philippe Aghion, Jeffrey Williamson, Jan Luiten van Zanden, Kenneth Pomeranz, Douglas North, Daron Acemoğlu ve James Robinson gibi önemli isimler sanayi öncesinden günümüze çeşitli coğrafyalara ait ekonomileri farklı açılardan (kurumsal performans, yaşam standartları, verimlilik, ücretler ve fiyatlar) karşılaştırdılar ve günümüz ekonomilerine giden yoldaki kırılmaları uzun dönemli analizlerle ele aldılar.³ Çoğu modern klasikler hâline gelmiş bu eserlerin çalışmamız açısından önemi, sanayi öncesi toplumlarıyla modern sanayi ekonomilerinin yapısal farklılıklarını vurgulaması ve karşılaştırmalı performans analizleri yapmış olmalarıydı.

Jeffrey G. Williamson and Peter H. Lindert. Institute for Research on Poverty Monograph Series. New York: Academic Press, 1980, Pp. Xx, 362. \$29.50.", *The Journal of Economic History* 41, sy 3 (Eylül 1981): 698-701.

2. Branko Milanovic, Peter H. Lindert, ve Jeffrey G. Williamson, "Pre-Industrial Inequality", *The Economic Journal* 17 (2011): 255-272.

3. Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, 1991. Kenneth Pomeranz, "The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy", *Princeton Economic History of the Western World*, 2001. Jan Luiten van Zanden, *The Road to the Industrial Revolution: Hypotheses and Conjectures about the Medieval Origins of the "European Miracle"*, *Journal of Global History*, 3, (2008): 337-359.

Eşitsizlik çalışmaları özelinde ise, Simon Kuznets ve ta-
kipçilerinin ekonomik büyümenin erken evrelerinde eşitsizliği
mecburi etken ve olağan sonuç olarak kabul ettikleri görüş⁴ spe-
sifik olarak bu alana doğacak ilginin işaret fişeği olarak kabul
edilebilir. Devamında 1970'lerden itibaren kalkınma iktisadının
altın çaığında ele alınan, 90'larda yine van Zanden ve Williamson
ekolünün katkı verdiği⁵ bu alan, 2000'lere gelindiğinde ise yeni
bir devre merhaba dedi.

Farklı kollardan yarım yüzyıla yakındır beslenen eşitsiz-
lik literatürü, zamansal ve mekânsal genişlemesini bu dönemde
hızlandırdı. Özellikle uzun dönemli çalışmalara duyulan ihtiyaç,
ilgili araştırmalara yön tayin etmiş de oluyordu. Araştırmacıları,
ekonomilerin uzun dönemli dinamiklerini araştırmaya iten bu
süreçte tarihsel eşitsizlik çalışmaları daha önce olmadığı kadar
önemli hâle geldi.⁶ Özellikle Piketty'nin *21. Yüzyılda Kapital*'ini
yazmasıyla birlikte bu yeni dönemin çerçevesi çizilmiş oldu.⁷ Bu
sayede sanayi öncesi ekonomilerinin zenginliği nasıl dağıttıkları
ve bunların nasıl sonuçlar verdiği gibi kritik sorularla ilişkili ça-
lışmalar literatürde önemli yer tutmaya başladı.

4. Simon Kuznets, "Economic Growth and Income Inequality", *The American Economic Review* 45, s. 1 (1955): 1-28.

5. van Zanden, Vermaas, ve Verstegen, Income Inequality in the 19th Century: Evidence for a Kuznets Curve. *Income and Wealth. Inequality in the Netherlands 1500-1990*, Het Spinhuis, 1998. Philippe Aghion and Jeffrey Williamson, "Growth, Inequality and Globalization: Theory, History and Policy", Cambridge University Press, 1999.

6. Guido Alfani ve Francesco Ammannati, "Long-term trends in economic inequality: The case of the Florentine state, c. 1300-1800", *The Economic History Review* 66 (16 Mart 2017): 1-31.

7. Çalışmamızın kapsamı nedeniyle odağımızda daha çok modern öncesi dö-
nemi inceleyen çalışmalar yer alıyor. Bu nedenle günümüz ekonomilerini ince-
leyen birçok kıymetli eseri bağlam dışı olmaması adına burada zikretmiyoruz.

Servet ve eşitsizlik tarihi çalışmaları, uluslararası literatüre paralel şekilde Osmanlı araştırmaları içinde de gelişmeye başladı. Birkaç yıl gecikmeyle girmiş de olsa bu türden araştırmalar Osmanlı çalışmaları içinde önemli bir köşeyi tutmaya başladı. Bu sayede, köklü bir geleneğe ve interdisipliner çalışmalara sahip olan Osmanlı çalışmaları, yeni bir araştırma sahası olarak eşitsizlik çalışmalarını da bünyesine dahil etmiş oldu.

Osmanlı dönemine ait kaynaklar içinde servet, servetin yapısı, vergilendirilmesi ve dağılımı konularının çalışılabileceği en uygun kaynaklar arasında yer alan terekeler de bu ilgiden nasibini aldı. Osmanlı arşivlerinin zengin muhtevası bir tarafa, terekelerin içerdiği bilgi kalemlerinin veri analizine uygunluğu bu kaynağın dikkatleri üzerine çekmesine yol açtı. Bu bağlamda hem tereke defterleri hem de bu evrakın nasıl kullanılması gerektiği bu alanın önemli sorunları arasına girdi.

Modern dönemde yapılan ve terekeleri kaynak olarak kullanılan çalışmaların tarihi 1950'lere kadar gitmekteydi. O tarihten günümüze -bazı dönemlerde kopuşlar barındırsa da devam edegelen- tereke çalışmalarından temelde üç farklı ekol doğdu. İlk ekol, Ömer Lütfi Barkan'ın başını çektiği ve kendinden sonraki pek çok çalışmaya ilham olan "*belge temelli*" çalışmalar şeklinde adlandırılabilir olan ekoldü. Barkan'ın Edirne Askerî Kassamlığı üzerine yaptığı çalışma⁸, pek çok yönüyle hâlâ aşılamamış olmasının yanında bir geleneği doğurması açısından da kıymetliydi.⁹ Bu ekolün öne çıkan yönü, bir veya birden çok terekeyi merkeze alıp çalışmayı terekeden elde edilen bilgiler çevresinde şekillendirmesiydi. Yola bir araştırma sorusundan ziyade belir-

8. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 3, sf. 5-6 (1966): 357-85.

9. Hülya Canbakal, "Barkan'dan Bu Yana Tereke Çalışmaları" (Ömer Lütfi Barkan Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri, İstanbul, 2009).